

Бојан Димитријевић

ГОЛГОТА ЧЕТНИКА

(Лијевче поље, Јасеновац, Зидани Мост)

април, 2019.

Бојан Димитријевић

ГОЛГОТА ЧЕТНИКА

(Лијевче поље, Јасеновац, Зидани Мост)

У периоду 7-8. маја 1945, на простору од Загреба, преко Словеније, па све до границе са Аустријом, слила се маса различитих војних снага сила Осовине које су се повлачиле ван окупиране Југославије. Други светски рат у Европи је био на самом крају. Совјети су били у Берлину, западни савезници од Северног мора до Јадрана, вођа немачког Трећег рајха је извршио самоубиство и очекивала се капитулација. Још од краја априла 1945, десетине хиљада немачких војника су се убрзано повлачиле ка границама Рајха покушавајући да избегну заробљавање од совјетских или партизанских снага. Британске снаге већ су биле освојиле северну Италију и ушле у Аустрију, још 1938. анектирану од Трећег рајха. Сматране су за далеко толерантније непријатеље, који ће прихватити капитулацију и поражене одвести у заробљеништво. Напротив, југословенски партизани или Црвена армија нису обећавали никакву милост пораженима.

Немачке снаге су својом бројношћу од преко 150.000 бораца и непрегледном техником и наоружањем биле готово закрчиле словеначке путеве који су водили ка граници Рајха. За њима су се кретале многобројне хрватске снаге и цивили. И њих је било више од 50.000 људи. Потом словеначки домобранци и четници, црногорски четници и цивили, делови снага српске владе ђенерала Недића и ко зна ко све још. Нека документа наводе да се на том простору сабило око 300.000 разних поражених непријатеља.

Партизанске снаге тек су пристизале са југа. Њихове армије пратиле су поражене војске и постепено заузимале територију и важне градове. Сви њихови противници, иако поражени, још увек су били у великом броју и наоружани. У суштини, и поред накнадних борбених тумачења, партизани су поражене снаге пратили у стопу, избегавајући веће бојеве, јер је победа већ од јесени 1944. била у њиховим рукама. Тек их је капитулација Трећег рајха, објављена преко радија 8. на 9. мај 1945. и свеопште закрчење

на друмовима у Словенији, охрабрила да приђу ближе и почну да разоружавају или нападају поражене снаге.

До Зиданог Моста су 7-8. маја 1945. дошле црногорске националне снаге и збег народа. Четници – како их сви скраћено зову. Они су тема наше студије, која анализира њихов вишемесечни голготни пут. Црногорски четници, национална интелигенција и цивили, пред комунистичким победницима запутили су се ван Црне Горе почетком децембра 1944. године.

У међувремену, повлачећи се пред осокољеним победницима партизанима, вођство црногорских националних снага, оличено у личности неспорног лидера и команданта Павла Ђуришића, није нашло заједнички језик о циљу овог тегобног марша. Повлачећи се из Србије у јесен 1944, националне снаге су имале различите тактике и путеве. Део снага владе ђенерала Недића отишао је у приморску Словенију, други део се придружио снагама ђенерала Михаиловића, које су напустиле Србију преко Санцака и налазиле се у источној Босни. Сам ђенерал Драгољуб Михаиловић Дража, имао је своја политичка очекивања и веровања према којима је градио своју стратегију опстанка по сваку цену на терену Босне и Србије до првих послератних избора. Трагика позиције Павла Ђуришића, а са њим и црногорских националних снага и цивили, била је дилема на коју страну ићи и коју од команди послушати. На крају, после разлаза Павла и Драже у северној Босни, обојица ће трагично завршити, и показаће се да је избор пута био лош, у било којој варијанти. Била је то права босанска голгота.

После низа трагичних догађаја и петомесечног пешачења, сви они Црногорци и Црногорке који су све то преживели, прошли су Зидани Мост, место сликовитог имена, хитајући да се што пре извуку из домашаја победничких партизана, пред којима су се повлачили још из свог родног краја.

Слика Зиданог Моста, кроз који су тих неколико дана на крају Другог светског рата пролазили измучени Црногорци – четници, била је суморна. Већи део њих продужавао је десно, на север према Цељу, мањи део одлазио је лево, на запад, пратећи Саву према Љубљани. Избор правца био је највероватније последица тренутне ситуације на самој раскрсници, а мање неке смислене процене. Старе југословенске границе са Аустријом биле су још неколико дана хода далеко. Како је управо тих дана оглашена капитулација Трећег рајха, партизанске снаге у ројевима су облетале колоне невољних бегунаца: немачке војске, хрватске снаге, словеначке домобранце и црногорске четнике.

Ови последњи су окосница наше приче.

Око Зиданог Моста партизани су се појавили тек неколико дана пошто је главнина црногорских четника и народа већ била прошла. Ту, око ове раскрснице, партизани ће заробити само мањи број њих, и то на правцима десно ка Цељу и лево према Храстнику. Масовних ликвидација ту сасвим сигурно није било.

Највећи део црногорског великог збега успео је да пређе аустријску границу и преда се британској војсци, стигло са италијанског фронта. Међутим, Британци су их вратили – партизанима. Они нису имали никакве милости и ликвидирали су их по многобројним стратиштима у Словенији, заједно уз хрватске усташе, српске добровољце и словеначке домобранце.

Црногорски невољници су тако били и „на Блајбургу“, и „на Ветрињу“ и прошли су „крижни пут“ и убијани „на Кочевју“. Ипак, сва та места прешла је у митологију хрватског или словеначког народа или њихове емиграције. У подели митских имена, Црногорцима је додељен само „Зидани Мост“ – место преко кога су само прешли.

Тако је термин „Зидани Мост“ у послератној и данашњој српској и црногорској јавности означио голготу националних снага – четника, народа и Цркве. Чак се тај термин

и локација узимају као место масовне ликвидације свих оних који су настрадали, тачније: ликвидирани без суда маја 1945. године. Према неким не баш прецизним подацима рачуна се да је на том простору ликвидирано око 100.000 непријатеља комунистичког покрета.

О овој теми у социјалистичкој Југославији, односно Црној Гори, а такође и Србији, није се говорило ни писало. Поготово не о злочину који је учињен према заробљеним припадницима националних снага из Црне Горе, који су у највећој мери ликвидирани на многобројним стратишима у Словенији. Партијски историчари (највише Радоје Пајовић) написали су многобројне студије, врло детаљне у описима наводне издаје и „контрареволуције“, међутим без објашњења узрока и повода грађанског рата и са нимало речи које би описале одмазду која је извршена над заробљеницима из Црне Горе у другој половини маја 1945. године. Слично је било и са мемоаристиком, из које посебно истичемо радове Милана Басте, партизанског комесара, који је примио предају црногорских снага на пољу код Плиберка – Блајбурга 15-16. маја 1945. године.

У српској емиграцији из Црне Горе је остало доста сведочења. На писање књиге о голготи и страдањима 1944-1945. одлучио се још 1947. године у Италији Стеван Вучетић, а потом 1965. у Сједињеним Државама и Михаило Минић. Поједина, епизодна сећања су углавном објављивана у гласнику Српског историјског и књижевног друштва „Његош“. То су сведочења Предрага Миша Цемовића, Димитрија Пејовића, Новице Поповића, Недјељка Тијанића, Чеда Радовића, Радојице Бацковића, Јагоша Драговића и других. Сва ова сведочења су нам умногоме била основ за настанак појединих делова овог рукописа. Поготово поглавља која описују пут од Лијевча поља до стратишта у Словенији.

Део преживелих равногорских команданата, као што су били капетан Милош Куреш или мајор Александар

Милошевић, или савременика, као Милија Лашић, такође су писали о овим догађајима, а њихова мемоарска дела појавила су се у овдашњој јавности у протеклим годинама.

Истакнути припадници Српског добровољачког корпуса владе ђенерала Недића, Бошко Костић, Ратко Парезанин и Боривоје Карапанцић у својим мемоарским и публицистичким радовима објављиваним у емиграцији обрадили су такође ову тему.

Посебно занимљиво сведочење је из пера америчког мајора ваздухопловца Џејмса Инкса, који је још 1953. године објавио своју мемоарску књигу о повлачењу заједно са црногорским снагама 1944-1945. године.

Улога немачке војске у овим догађајима може се схватити кроз студије Карла Хнилике и Шмит-Рихенберга писане још средином педесетих година.

Највећи део догађаја на голготном путу до Лијевча поља у овој студији је описан на бази архивске грађе јединица Југословенске војске у Отаџбини, тачније Врховне команде, Команде Србије и, наравно, Команде Црне Горе, Боке и Старог Раса. Ова документа се налазе у Војном архиву у Београду, у фонду „Четничка архива“. Део грађе објављен је у Зборнику докумената који је Војноисторијски институт издавао деценијама, и то у четворотомној књизи број 14. Један њихов део објављен је и у двотомној збирци „Рат и мир ђенерала“ 1998. године, где је и овај аутор био у ауторском тиму.

Укључили смо у ово истраживање и партизанска, немачка и документа органа Независне Државе Хрватске, која се такође чувају у Војном архиву. Скрећемо пажњу на фрагментарност сачуване грађе јединица ЈВуО, посебно у завршној фази догађаја о којима говори ова књига.

Посебно указујемо на чињеницу да архивске грађе, која говори о ликвидацијама заробљеника у Словенији, нема

нити је постојала, и да смо се због тога ослонили готово искључиво на навођење, анализу и упоређење сећања неколицине преживелих.

Пракса у српској и црногорској јавности осамдесетих година била је да о проблематичним догађајима Другог светског рата први говоре песници, и догађаје о којима се није смело писати претачу у стихове. Први ко је о овој теми проговорио био је Матија Бећковић у својој поеми „Чији си ти мали?“, сликајући сценама личног искуства трагику оних који су остали без ближњих и тиме били посебно обележени у црногорском друштву после 1945. године.

У исто време, у Србији, крагујевачки лист „Погледи“ умногоме је заслужан за отварање ове теме, сакупљање нових података а посебно фотографија. Ова пракса остала је до данас, на истоименом интернет-сајту који води Милослав Самарџић.

Од почетка деведесетих почело је отварање ове теме у српско-црногорској јавности. Црногорски историчар Бранисав Ковачевић понудио је 1993. године научну студију „Од Везировог до Зиданог Моста“. Био је то искорак не само у описивању босанске голготе црногорских снага и народа, већ и у критици револуционарне праксе масовних ликвидација заробљеника по завршетку рата. Током деведесетих ово интересовање се наставило кроз неколико студија др Вучете Реџића, које су се фокусирале махом на грађански рат који је пламтео у Црној Гори 1942. године.

Од средине деведесетих у јавности се појавило неколико студија јереја Велибора Џомића. Он се бавио судбином свештенства и институција Митрополије црногорско-приморске, осветљавајући један потпуно запостављени сегмент трагике националних снага и институција у Црној Гори у Другом светском рату. Посебно се бавио трагичном судбином митрополота Јоаникија и његовом ликвидацијом у потаји јуна 1945. године.

Окупацијом, грађанским ратом и покретом отпора бавили су се у протекле две деценије и наше колеге Драган Ненезић, Коста Николић, Милослав Самарџић и Александар Стаматовић у више својих студија.

У протеклих десет година, издата су и два посебна издања која говоре о страдању Црногораца – четника, на крају Другог светског рата. То су обимна књига Сава Грегловића са многобројним изјавама и више од 5.200 писаних имена невољника који су „одступили“, односно настрадали, као и збирка текстова савременика и научних прилога у уредништву Славише Губернића.

Идеја издавача и аутора је била да на научан, али приступачан и читак начин, јавности понудимо савремено виђење голготе црногорских националних снага и народа у зиму 1944. и пролеће 1945. године, коментаришемо постојеће изворе и њиховим супротстављањем и новијим архивским истраживањима понудимо савременом читаоцу прегледну студију ове историјске драме. Све уклопљено у шири контекст војно-политичких догађаја на простору окупиране Југославије. Такође, читав голготни пут црногорских четника и народа, уклопили смо у унутрашње односе у Равногорском покрету, пре свега односом ђенерала Драгољуба Драже Михаиловића и команданта Црне Горе потпуковника Павла Ђуришића, неспорног националног лидера српске Спарте. Тај однос је био пун неспоразума и неповерења, управо у данима када је требало да влада национална саборност и јасност циљева у преживљавању пред таласом комунистичких победника.

За помоћ у прикупљању адекватне литературе, фотографија и израду карте захваљујем се: Милораду Драшковићу, Велибору Џомићу, Милославу Самарџићу, мр Небојши Стамболији, Крсту Никлановићу, а посебно младом колеги из нашег института Немањи Девићу.

Б. Д.

1

ОД УСТАНКА ДО ГРАЂАНСКОГ РАТА

Да бисмо разумели трагичан исход повлачења националних снага ван Црне Горе у зиму 1944–1945. године, потребно је накратко вратити точак историјских догађаја на прве дане окупације Краљевине Југославије 1941. године. Устанак у српским земљама који ће се, због одмазди окупатора и револуционарне праксе комуниста, убрзо претворити у грађански рат, донеће трајно непријатељство Комунистичке партије и шароликог фронта националних снага. Тако је било и у окупираној Црној Гори. Исход овог непријатељства јесу догађаји и ликвидације на крају Другог светског рата, као и потоњих линија деоба у црногорском друштву.

После априлске катастрофе Југословенске војске, генералштабни пуковник Драгољуб М. Михаиловић стигао је 11. маја са својим *Брзим одредом 2. армије* на Равну гору, где је успоставио седиште за организовање отпора у окупираној отаџбини. Могуће је да би, у политичком смислу, избор устанничког средишта на некој од локација на којој ће бити угрожен српски народ, пре свега у Босни и Херцеговини, представљао боље решење.

У војном смислу, Равна гора као седиште била је релативно добар избор. Ова црвеноземљаста висораван, по којој ће касније добити име читава Михаиловићева војска и политички покрет, налази се релативно близу неколико српских варошица, па и Београда, а како је врло неприступачна за изненадне посетиоце група „непредате војске“ могла је да се на миру консолидује.

Операцијом у СССР, 22. јуна 1944, отпочеће излазак комуниста на терен и њихова оружана акција. У суштини, била је то револуција са намером да се у току окупације промени друштвени облик владавине, збаци монархија и уведе диктатура пролетаријата. У првим данима комунисти нису били борбено активни. Почетком јула они су организовали пропагандне и мобилизацијске скупове по селима и водили дискусије о совјетској Русији, комунизму

и сличним темама, али су убрзо предузели и оружане акције. Пада у очи да је комунистичка акција од самог почетка била прожета елементима грађанског рата.

Комунисти су се надали да ће њихова буна одвући део снага Вермахта са совјетског ратишта. Овом наивном и погубном веровању био је у почетку противан и пуковник Михаиловић, који је свој став саопштио појединим комунистичким емисарима. Сматрајући да се са slabим устаничким снагама не може кренути у успешан устанак на Немце, он је сугерисао комунистима да се сачека побољшање опште ситуације на светским ратиштима па тек онда да се иде у бој. Овако супротстављено виђење проузроковало је велику сумњичавост између две организације.

Код партизана из трена у трен расла је својеврсна фрустрација, проузрокована чињеницом да су морали да третирају Михаиловића као равног себи. Михаиловић је, по њиховом мишљењу, био обичан вођа организације углавном ограничене на западну Србију. Партизански покрет, са разгранатом мрежом по целој Краљевини, за њих је био супериорнији. Уз то, вишегодишња конспиративна, политичка и пропагандна активност давала је комунистима додатну надменост.

Тринаестиојулски устанак 1941.

Зетска бановина, чији је део била ранија Краљевина Црна Гора, после слома Краљевине Југославије априла 1941. године била је под италијанском окупацијом. Од доласка на територију Црне Горе, италијанске власти су развиле јаку пропаганду за стварање независне црногорске државе под њиховим патронатом. То ће се и десити на Петровданској скупштини – сабору одржаном 12. јула 1941. Тада су донесене и следеће одлуке: